

Akademik Prof. dr. Husnija KAMBEROVIĆ
Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu
E-mail: kamberovichusnija@gmail.com

1.04 Stručni rad/Professional article

UDK/UDC: 94(497.5:4976.11) Stryjek T. (049.3)

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2024.7.11.457>

**Tomasz Stryjek, SUVREMENA HRVATSKA I SRBIJA
PREMA VLASTITOJ POVIJESTI, Srednja Europa,
Zagreb 2023, 493 str.**

Knjiga poljskog historičara i politologa Tomasza Stryjeka je analiza razvoja savremena politike sjećanja u Hrvatskoj i Srbiji ali istodobno i historiografska analiza događanja u ovim dvjema zemljama od sredine 20. do početka 21. stoljeća. Na primjeru Srbije i Hrvatske autor pokazuje politiku sjećanja kao bitnu komponentu procesa transformacije u postkomunističkim zemljama Srednjoistočne Evrope. U toj analizi polazi od toga da su se u Hrvatskoj i Srbiji nakon sticanja neovisnosti 1991. vodile duge diskusije o nacionalnoj prošlosti, prije svega o značaju Drugog svjetskog rata i razdoblja komunizma, te kroz analizu tih diskusija nastoji pokazati kako su države koristile resurse povijesnog pamćenja za stabilizaciju novih država, i kakva je uloga akademske historiografije i publicistike ne samo u procesu raspada Jugoslavije i nastanka Hrvatske i Srbije kao neovisnih država nego i kakva je uloga tih diskusija u transformaciji iz multinacionalne federacije u nacionalnu državu.

U *Uvodu* knjige autor definira pojmove o kojima će raspravljati i svoje istraživačke ciljeve. S obzirom na uvjerenje da ideja stvaranja nacionalnih država u postkomunističkom dobu ne bi trebala biti prepreka

integracijama u Evropsku uniju, autor kao cilj navodi istraživanje načina na koji su političke elite koristile historičare od 1980-ih godina do doba postkomunističke tranzicije, ali i kako su historičari doprinosili afirmaciji nacionalne države. To radi predstavljajući savremene narative o Drugom svjetskom ratu, koristi koncept politike sjećanja te ukazuje na resurse povijesnog sjećanja koji se pojavljuju kao legitimizacijski elementi za nove države. Autor odmah iznosi tezu da je povijest imala važnu ulogu u procesu gradnje identiteta malih država. U Hrvatskoj je akcenat stavljen na narative o Drugom svjetskom ratu, NDH i emigraciji te na sve ono što je simboliziralo jedinstvo nacije. U Srbiji su povijesni simboli korišteni protiv opozicije i to njegovanjem stereotipa o fašistima i kolaboracionistima.

Prvo poglavlje knjige autor je posvetio *Resursima povijesnog sjećanja* u Hrvatskoj i Srbiji. Pokazuje kako je tokom 1990-1991. u Hrvatskoj država koristila potencijal hrvatskog državnog prava kao legitimizacijskog resursa, što je politički vjerodostojno, ali je historijski vrlo dvojbeno, tvrdi autor (str. 43). Njegova analiza pokazuje kako je tokom 1990-1991. tradicija političkih stranaka iz 19. i prve polovice 20. stoljeća imala slabiji uticaj na formiranje političke scene u Hrvatskoj nego u Srbiji, a kao razlog navodi „da se moderna Srbija smatrala državom nastavljačicom u odnosu na Kraljevinu Srbiju do 1918“, dok se moderna Hrvatska nije mogla osloniti ni na jednu specifičnu epohu nego na tvrdnju da je riječ o „kulminaciji procesa sukcesije vlasti putem hrvatskog državnog prava“ (str. 62)

Autor u svojoj retrospektivnoj analizi pokazuje djelovanje hrvatskih i srpskih političkih stranaka koje su djelovale u 19. i prvoj polovici 20. stoljeća te uspoređujući ih sa djelovanjem političkih stranaka poslije 1991. dolazi do zaključka kako većina političkih stranaka koje djeluju tokom 1990-ih po svom nazivu ili po stvarnom ideološkom usmjerenju uspostavljaju kontinuitet sa strankama koje su djelovale prije 1945. godine.

Nakon što je detektirao ključne političke stranke u Hrvatskoj i Srbiji tokom 1990-ih godina, i zaključio da ih većina svoj povijesni kontinuitet veže sa strankama prije 1945, autor traga za resursima povijesnog sjećanja koje te stranke promoviraju tokom 1990-ih godina. Na ovom pitanju autor uspješno koristi svoja historiografska i politološka znanja, jer njegovoj analizi kulture sjećanja prethodi temeljita povijesna analiza. On piše da među autorima koji se bave kulturom sjećanja postoje oni koji tvrde da nije važna povijesna istina nego samo značenje koje se pripisuje nekom povijesnom događaju, a historičarima se prepušta da se bave prošlošću. „U pravu su da su to ciljevi istraživanja politike sjećanja. No, često se događa da ti istraživači događaje i likove ne percipiraju iz neovisne perspektive, već kroz prizmu procjene aktera suvremene politike sjećanja koji su najbliži njihovim uvjerenjima“ (str. 76). Zbog toga autor, kao povjesničar, najprije daje svoje viđenje Drugoga svjetskog rata i ključnih aktera rata te ih na prostorima Hrvatske i Srbije razvrstava u tri struje: *kolaboracionisti* (Pavelić u Hrvatskoj, Nedić i Ljotić u Srbiji), struja koja nastoji očuvati prijeratnu državu ili predratne crkvene strukture, te se ponekad odupiru okupaciji a ponekad koriste

okupaciju za poboljšanje vlastitog položaja do kraja rata i stvaranja „normalnog“ stanja (Mihailović u Srbiji i Stepinac u Hrvatskoj), dok treću struju čine *revolucionarne snage* koje predvodi Josip Broz Tito. Historijska analiza je vrlo temeljita, premda mjestimično obiluje sitnijim greškama koje ne utiču na osnovnu tezu koju autor zastupa (tri struje tokom Drugog svjetskog rata, dva pokreta otpora u Srbiji). Komparacija sa Zemaljskom armijom, pokretom otpora koji je okupljao i ljevičare i desničare u Poljskoj, zanimljiva je kao objašnjenje za uspjeh partizanskog pokreta, predvođenog komunistima u Jugoslaviji: komunistički pokret u Jugoslaviji nije bio povezan sa povijesnim neprijateljima, kao što je ljevičarski pokret u Zemaljskoj armiji Poljske bio povezan sa SSSR-om. Autor tvrdi da je to bio i jedan od razloga uspjeha komunističkog pokreta u Jugoslaviji, iako bi se prije reklo da je ta saradnja sa povijesnim neoprijateljima bila važna za neuspjeh ljevičarskog pokreta otpora u Poljskoj.

Ova povijesna analiza je bila važna kao podloga za analizu rasprava koje su se od 1970-ih godina vodile u historiografiji i javnom prostoru o tim povijesnim pitanjima. On prvo raspravlja o pojmovima *revizija*, pod kojim podrazumijeva „promjenu gledišta [o tome] koja je zajednica bila glavni subjekt povijesnog razvoja“ i *revizionizam*, kojeg definira kao „pristranost i prešućivanje, pa čak i laži u tumačenju događaja“, te prati kako se u historiografiji i književnosti odvija proces transformacije revizije u revizionizam. Susrećemo se sa nizom rasprava i u Hrvatskoj i u Srbiji od 1970-ih godina, od Ćosićevog „Vremena smrti“, preko rasprava čiji su autori bili historičari i publicisti (Veselin Đuretić, Vladimir Dedijer...) do kraja 1980-ih (Memoranduma SANU i „Bijele knjige“). Autor je zaključak da su u obje zemlje proces revizije historije pokrenuli unutarpartijski opozicionari (Franjo Tuđman, na primjer), ali da je „osamdesetih godina u Hrvatskoj proces revizije povijesti u akademskim i književnim krugovima bio znatno sporiji nego u Srbiji“ (str. 134).

Transformacija iz revizije u revizionizam se vidi na primjeru odnosa prema koncentracionom logoru Jasenovac i Drugom svjetskom ratu općenito. Autor je pokazao kako se ta tema koristila tokom 1980-ih i 1990-ih godina, analizom pisanja Vladimira Dedijera, Vasilija Krestića, ponovnog objavljivanja knjiga Viktora Novaka itd, i kako su se politički akteri pozivali na stvarno ili konstruirano povijesno iskustvo radi opravdavanja vlastitih političkih odluka. Pri tome autor paralelno prati historijski razvoj od 1980-ih do 2000-ih godina u Srbiji i Hrvatskoj i diskusije u historiografiji i literaturi o Drugom svjetskom ratu i pokazuje kako su se o revizionizmu i nacionalizmu odvijale diskusije u akademskim krugovima i u javnom prostoru. Na jednom mjestu imamo pregled razvoja historiografije u ovim dvjema zemljama i ključnih pitanja o kojima se diskutiralo. Osim toga, vidimo koliko su te diskusije historičara uticale na kritičku orijentaciju u intelektualnom životu općenito. Kada govori o historičarima i njihovim pristupima, autor ih je razvrstao u dva kruga: *službeni* u okviru kojih su i *revizionisti* i oni koji nastupaju sa *kritičke pozicije*. U Hrvatskoj dominira jasenovačko-bleiburški spor, pri čemu su jasenovački diskurs

oblikovali *kritičari*, a bleiburški *revizionisti*. U Srbiji se narativi o Drugom svjetskom ratu fokusiraju na partizansko-četnički spor, to jest na odnos Tito – Mihailović, traži se rehabilitacija Milana Nedića (u Hrvatskoj nema zahtjeva za Pavelićevom rehabilitacijom). Autor analizira široku lepezu knjiga i procjenjuje uticaj pojedinih krugova na stanje u društvu (u Hrvatskoj, na primjer, posebno uticajnim smatra Dejana Jovića, mada mu prigovora da je njegova kritika hrvatske identitetske politike poslije 1990-ih „retorički pretjerana“, str. 180), mada je njegov politološki pristup previše zarobljen modelima u koje nastoji razvrstati sve diskusije. Zbog toga Veselina Đuretića unutar srpske historiografije smatra revizionistom, dok knjige Bojana Dimitrijevića i Koste Nikolića o četničkom pokretu svrstava samo u krug „profesionalnih povjesničara“ (valjda je i Đuretić „profesionalni historičar“!). Isto čini i kada analizira diskurs o Titu i NOB (Žutić je revizionist, a Nikolić samo profesionalni povjesničar, str. 215, 221, i na drugim mjestima). Slično je na primjerima Hrvatske: Dragutin Pavličević je profesionalni povjesničar, iako ima puno veze s revizionistima.... Također je primjetno kako je autor previše opterećen potrebom da objasni ideološke motive pojedinih autora (i ljevice i desnice), čime marginalizira njihove teze. To se vidi na primjeru ocjene pisanja Milana Radanovića čije stavove hvali ali naglašava da treba „pričekati da radove napišu autori koji nisu ideološki angažirani ni na jednoj strani kako bi se utvrdilo jesu li u pravu u procjeni konkretnih događaja“, a „Radanovićeva slika o NOP-u i počecima komunističke vladavine [1945.] bila je motivirana ne samo željom za utvrđivanjem istine, već i snažnim jednostranim zalaganjem da se vrati imidž [NOP-u] jedine legitimne strane u sukobima 1941-1945.“ (str. 276)

Posljednji dio knjige je posvećen politici sjećanja političkih stranaka. I ovdje je primijenjena komparativna analiza. U Hrvatskoj je akcenat na politici sjećanja najjače stranke, Hrvatske demokratske zajednice. Autor je pokazao kako se politika sjećanja u Hrvatskoj u doba Tuđmana zadržala na temeljima NOP-a i ZAVNOH-a, iako je politika „nacionalnog pomirenja“ ostavljala prostora i za „ograničenu“ rehabilitaciju NDH, što je bilo vidljivo iz zakona kojeg je Hrvatski sabor izglasao 1993. po kojem se vojnicima i oficirima NDH, koji poslije 1945. nisu osuđeni kao zločinci, vrijeme provedeno u ratu uračunavalo u radni staž za mirovinu (str. 301). Na kraju analize politike sjećanja u Hrvatskoj u doba Tuđmana autor zaključuje kako je ona tokom 1990-1991. bila pozitivna zbog „stvaranja povijesnog legitimiteta utemeljenog na državnom pravu i nasljeđu ZAVNOH-a“, ali je u posljednjem razdoblju bila negativna jer su Tuđmanove inicijative o nacionalnom pomirenju izazvale dodatne konflikte u Hrvatskoj, posebno sa srpskom manjinom. Doduše, ni vlasti poslije Tuđmana nisu odustajale od politike nacionalnog pomirenja (na tome su radili i Ivica Račan i Stjepan Mesić), ali su te vlade istodobno i jačale antifašističke tradicije kao legitimizacijski arsenal.

Za razliku od Tuđmana, Milošević je, prema mišljenju autora ove knjige, manje pažnje posvećivao povijesti, ali je modificirao izvore historijskog sjećanja

vezane za NOP. On je čak do kraja svoje vladavine zadržao simboliku NOP, s izuzetkom lika Josipa Broza Tita.

Na kraju autor rezimirajući svoje osnovne teze naglašava kako je i u Srbiji i u Hrvatskoj 1991-2022. pozivanje na nacionalnu povijest bio jedan od načina da se dobije legitimitet novih država i u tom smislu se pribjegavalo reviziji i revizionizmu nacionalne povijesti, a vlasti su koristile resurse povijesnog sjećanja na razdoblje prije 1945. kako bi pobijedili političke partnere. Za historičare su posebno vrijedni autorovi zaključci o tome da je u obje države historiografija „imala zadatak proizvesti mitologiziranu legitimizaciju države i njezinih sadašnjih vlasti i sustava, kao i argumentirati njihove zahtjeve za sukobe sa susjedima. To je podijelilo historiografiju na *službenu*, koja je uključivala i brojne *revizioniste*, i *kritičku*. Kritička je više djelovala kroz javne rasprave nastojeći „spasiti nasljeđe Jugoslavije kao simbol univerzalne vrijednosti“ (str. 429). To je vodilo ka tome da su vlasti kritičku historiografiju doživljavale kao „protudržavnu“, „kriptokomunističku“ i slično, što je vodilo novim sukobima (u Srbiji između *Prve* i *Druge Srbije*, u Hrvatskoj između HDZ i opozicije). Pri tome su u obje države službeni historičari odigrali presudnu ulogu u procesu izgradnje nacionalne države. Zbog tih uvida ova knjiga je vrijedna historiografska analiza temeljnih povijesnih procesa u Hrvatskoj i Srbiji od druge polovice 20. stoljeća do kraja druge decenije 21. stoljeća, ali i politološka rasprava o politici sjećanja na tu prošlost.